

УДК 303.446.4"19/20"

ЖІНКИ В РЕВОЛЮЦІЯХ: УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ
XX – ПОЧАТКУ XXI ст.

Міститься історіографічний аналіз літератури як радянських, так і пострадянських часів, присвяченої участі і ролі жіноцтва у тих революціях, що мали місце на терені України. Автор підкреслює особливості висвітлення проблеми в залежності від ідеологічної і політичної ситуації в країні і наголошує на необхідності комплексного і неупередженого дослідження проблеми.

Содержится историографический анализ литературы как советских, так и постсоветских времен, посвящённой участию и роли женщин в революциях на территории Украины. Автор подчёркивает особенности освещения проблемы в зависимости от идеологической и политической ситуации в стране и настаивает на необходимости комплексного и беспристрастного исследования проблемы.

The article is an attempt of historiographic analysis of Soviet and post-Soviet literature dedicated to the part and role of women in revolutions that took place at the territory of Ukraine. The author highlights the peculiarities of treating the problem in conformity with the ideological and political situation in the country and underscores the importance of integral and unbiased research of the problem.

Ключові слова: Україна, революція, історіографія, гендерні відносини.

Протягом останніх півтораєста років слово „революція” стало дуже часто вживаним у різних контекстах. Мова йтиме про той, що за революцію вважає швидкі фундаментальні соціально-економічні і політичні зміни, здійснювані, як правило, насильницьким шляхом. Соціальна революція – це переворот знизу, що змітає правлячу еліту, нездатну керувати суспільством. В результаті створюється нова політична і соціальна структура, нові політичні, економічні і соціальні відносини, формуються нові цінності і моделі поведінки людей. Тобто революція – це кульмінація розвитку політичних відносин у тому чи іншому суспільстві. У порівнянні з минулим історія XX століття зафіксувала найбільше таких

соціальних катаклізмів, коли на арену політичної боротьби вийшли широкі народні маси, причому значну чисельність являли жінки.

Відомий англійський історик Томас Карлайл писав: „Чоловіки не знають, що таке порожня комора, це знають лише матері сімейств” [1]. А в одному з донесень царської охоранки від січня 1917 р. зазначалося: „Матері сімейств, змучені безкінечним стоянням у чергах біля крамниць, настраждалися при виді своїх напівголодних і хворих дітей, зараз набагато ближчі до революції, ніж пани Мілюкови, Родичеви і Ко (йдеться про керівництво партії конституційних демократів, яке увесь час говорило про необхідність „революції” – Т.О.), і, безперечно, вони набагато небезпечніші, оскільки являють собою той склад горючого матеріалу, для якого достатньо іскри, щоби виникла пожежа” [2]. Ці слова виявилися пророчими. Саме обурення змученого жіноцтва поклато початок революційним подіям лютого 1917 р. 23 лютого (8 березня) петроградки масовою демонстрацією рушили вулицями російської столиці під гаслами: „Геть війну!”, „Геть царя!”, „Хліба!”. До них приєднувалися усі незадоволені, насамперед ті, хто найбільше потерпав від воєнного лихоліття. Більшовицька газета „Правда” писала про цей виступ: „Перший день революції – жіночий день... Слава Жінці!” [3].

З історії відомо, що на досягнутому у лютому революційних рух не зупинився, був Жовтень 1917 р. з усіма наступними наслідками, які по-різному оцінювалися істориками різних часів і країн. В українській історіографії зазвичай виокремлюються періоди початку ХХ століття, тобто дореволюційний час, радянський час і доба незалежності. Крім того береться до уваги праця істориків діаспори. Метою пропонованої статті є виявлення основних тенденцій висвітлення ролі жіноцтва України в революціях, які мали місце на її території.

У дореволюційний період по суті в Україні про революцію, а тим більше про участь в ній жінок не писали. Окремим, до речі вельми розвиненим, дослідницьким напрямком у сучасній історіографії є висвітлення становлення і розвитку у той час жіночого руху на різних українських землях. За кількісними показниками з обсягом публікацій із зазначеної теми може порівнятися тільки доробок радянської історіографії „жіночого питання”, що створювався протягом вчетверо довшого часу.

В працях радянських авторів наголошувалася грандіозна роль В.І.Леніна в історіографії питання: „Ідеї В.І.Леніна заклали методологічну основу і сприяли подальшому розвитку історико-партійного погляду на питання більшовицького керівництва жінками. В.І.Ленін був першим істориком даної проблеми. Ленінські праці про вирішення жіночого питання, про партійне керівництво трудящими жінками не тільки зробили величезний внесок у марксизм, але й узагальнили попередній досвід партії,

показали історію боротьби більшовиків за залучення жінок до революційного руху, в них закарбовані найважливіші її етапи, даний глибокий всебічний аналіз теоретичної, політичної та організаційної роботи Комуністичної партії із прилучення жінок до лав пролетаріату, який бореться із самодержавством і капіталізмом” [4]. Насправді, у пролетарського вождя з приводу залучення жінок до революційного руху траплялися поодинокі, епізодичні зауваження, які наголошували важливість активізації цієї частини населення у боротьбі проти самодержавства, поміщиків і капіталістів, а потім – у побудові нового суспільства. З одного боку, наявне очевидне перебільшення внеску В.І.Леніна до історіографії проблеми, що зрозуміло з огляду на загальні умови існування історичної науки за часів існування єдино-правильного вчення – марксизму-ленінізму. З іншого, і сам лідер більшовиків, й інші більшовики, насамперед більшовички – Н.Крупська, І.Арманд, О.Коллонтай, К.Самойлова, Є.Бош, М.Левкович та інші, коли писали про участь жінок у боротьбі за „нове життя”, на перший план ставили не стільки інтереси жіноцтва, скільки необхідність встановлення і зміцнення „диктатури пролетаріату”, що насправді було диктатурою партії на чолі з її вождем. Більшовики дійсно приділяли „жіночому питанню” значну увагу. Про це свідчить не тільки низка декретів та інших законодавчих актів та постанов, які суттєво змінили становище жіноцтва, проголосивши рівність прав статей, але й значна організаторська робота, скерована спеціальними органами, насамперед, відділами по роботі із жінками при партійних комітетах. Головною причиною була демографічна ситуація в країні: через значні втрати на фронтах різних війн і збройних сутичок більшість чоловічої статі або загинула, або була скаліченою. У мирні часи, коли треба було розгортати соціалістичне будівництво, значні маси чоловіків перебували в армії, міліції, органах державної безпеки, а також у таборах – в’язнями і охоронцями. Тобто без жіночих робочих рук побудувати соціалізм було неможливо, що добре розуміли більшовики.

Росія кінця XIX – початку XX ст. являла собою аграрну патріархальну країну з низьким освітнім рівнем і слабкою політизованістю, тим більше серед жіноцтва. Їх залученість у революційний організований рух у працях радянських авторів з сучасних позицій виглядає надто перебільшеною. Особливо це виявляється у кандидатських дисертаціях, захищених у 1960-80-х роках Ж. П. Тимченко [5], Л.Ф.Домбровською [6], Г.В.Воробйовою [4], Є.І.Конкіною [7], а також у тих публікаціях, які вийшли друком за темами їх досліджень [8]. В якості прикладів можна звернути увагу на практично фальсифікацію щодо значної участі в революційному русі українських пролетарок. При тому, що перед початком Першої світової війни населення України оцінювалося

приблизно у 40 млн. чоловік, питома вага промислового пролетаріату була дуже незначна, а тим більше чисельність жінок серед цього прошарку населення. Так в дисертації Є.І. Конкіної, вказується загальна чисельність робітників промислових підприємств України – 333,8 тис. осіб, а жінок-робітниць – 58,6 тис. [9]. Тобто від загальної чисельності населення остання цифра менша, ніж 0,15%. До того ж це не означає, що всі робітниці включилися до революційної боротьби.

Інший приклад стосується поширеності серед робітниць більшовицької преси, зокрема, центральних газет „Правда”, „Соціал-демократ”, „Голос соціал-демократа”, „Пролетарій”, журналу „Работница”, а також місцевих більшовицьких видань. Всі дослідниці пишуть про те, що українські жінки не тільки самі вивчали більшовицькі газети та журнали, а й читали іншим, організовували збір коштів на їх видання, передплату і спеціальні кіоски з продажу тощо. Знову таки, наочна непослідовність. Коли наводиться статистика, яка мала проілюструвати гноблення трудящих, можна скласти уявлення стосовно елементарного вміння читати: „В цілому середній процент письменності серед робітниць України склав у 1897 р. 2,8%. Ця цифра особливо не змінилася за роки, що минули від часу загального перепису населення”, – пише у своїй роботі Є. І. Конкіна [10]. Тобто менше, ніж три жінки з кожних ста могли розібрати написане. Інше питання: чи намагалися вони це зробити. Адже подібні газети були заборонені, за їх зберігання можна було потрапити за ґрати, кинувши напризволяще сім'ю, дітей.

Аналіз наявних праць показує, що певні зрушення в бік більшої реалістичності спостерігається на початку 1980-х років. Це можна прослідкувати за працями найвідомішої дослідниці ролі жінок України у революційному русі і соціалістичному будівництві – Жанни Тимченко. З її ранніх публікацій складається картина масового і послідовного зростання революційних настроїв серед жіноцтва, активної роботи серед них більшовиків, які застосовували різноманітний арсенал форм і методів такої роботи, практично одностайної участі трудящих жінок в боротьбі за революцію і захисті її завоювань. Проте в статті, датованій 1982-м роком, авторка пише: „Слід зазначити, що в період мирного розвитку революції (йдеться про період березня 1917 – січня 1918 рр. – Т.О.) жіночий пролетарський рух у Києві, як і по країні в цілому, ще не набрав широкого розмаху. Тому участь у революційній боротьбі брали в основному найбільш свідомі робітниці. Саме через це представниць від жінок було мало на керівній роботі в профспілках та фабзавкомах міста, а також у Київській Раді робітничих депутатів” [11].

Те, що серед власне українського жіноцтва було не так багато революційно налаштованого і до того ж активно діючого, опосередковано

відбилося у тому, що серед мемуарів учасників революційних подій спогадів українок-революціонерок зовсім небагато. Зокрема, у великій збірці „Жінки в революції”, яка вийшла у Москві у 1959 р., містяться лише два матеріали, написані більшовичками, які були відряджені для ведення роботи в Україні, – Марією Левкович та Вірою Більшай [12]. У Москві ж була видана збірка спогадів жінок, які згадували про розгортання революційних подій в Україні та Молдавії, перекладена пізніше українською мовою [13]. Показовим є той факт, що серед прізвищ авторок спогадів українських – меншість у порівнянні з російськими та єврейськими. Переважаюча більшість – членкині більшовицької партії з 1898 – 1916 рр., тобто професійні революціонерки, більшість з них були направлені на Україну задля ведення спочатку підпільної, а потім легальної організаційної роботи. Зазначені моменти наводять на думку щодо доцільності сучасного складання узагальнюючого соціального портрету тих жінок, які брали участь у революційних подіях в Україні того періоду на боці червоних.

Так само можна скласти картину участі, радше сказати: долі в революціях решти жіноцтва. Така робота була частково розпочата раніше у спогадах, які в невеликій кількості дійшли до наших часів і частково надруковані. До таких, зокрема, відносяться записи відомої жінки-історика Наталії Полонської-Василенко [14]. Проте в них, на жаль, набагато менше відбилися саме революційні процеси, ніж переживання авторки відносно своєї зайнятості читанням лекцій в тих чи інших освітніх закладах, проблеми взаємин з рідними і знайомими. Можна було б пояснити такі особливості молодим віком сучасниці подій, однак текст був складений на схилі життя, коли „велике бачиться на відстані”. Тому, мабуть, і з’явилися поодинокі зауваження на кшталт: „У страшний момент, коли насувався більшовизм, в Україні почався між інтелігенцією розкол” [15].

Мемуари жінок в якості історичного джерела до вивчення революційних подій 1917 р. в Україні аналізує на початку наша сучасниця Оксана Оніщенко [16], підкреслюючи, що „спогади жінок мають сприяти вивченню ролі жіноцтва в революції, що в свою чергу дасть змогу відтворити цілісну картину подій” [17]. Цінність названого джерела авторка вбачає у „більш широкому погляді на історичні процеси” [18]. Хоча наприкінці статті робиться висновок: „Якщо порівняти їхні мемуари з чоловічими, то можна відзначити, що жінки переважно писали про родину, найближче оточення, друзів, приватні справи, власні переживання, до того ж їхні розповіді більш емоційно забарвлені. Наголос робився на приватній сфері, а не на професійних, політичних, державних, військових подіях, які були у центрі уваги чоловіків” [19]. Тобто „більш широкий погляд” у О. Оніщенко розуміється як „важливе доповнення до добре

відомого в українському джерелознавстві корпусу мемуарів, є оригінальним джерелом певних знань з історії національної революції” [20]. При тому, що спираючись на публікацію, здійснену Інститутом російської історії [21], авторка і робить певні узагальнення, вона могла б глибше підійти до проблеми, поєднавши при цьому новітні напрацювання, які з’явилися за ті роки, коли вийшла московська студія. Претендуючи на створення повної картини, О. Онищенко практично не аналізує мемуари тих жінок, які виступали на боці революційних сил. Лише згадуються „колоритні постаті жінок-більшовичок” О.Коллонтай та Є.Бош і наводиться без будь-яких коментарів уривок у чотири рядки із спогадів про революцію Є. Бош, де йдеться про початок роботи серед жінок-робітниць і дружин запасних на початку липня 1917 р. в Києві.

Хоча в сучасній українській історіографії можна розшукати деякі праці, присвячені темі „Жінки України в революціях” [22], проте саме О.Онищенко поки що залишається чи не єдиним дослідником із спробою вивчити проблему більш комплексно. Наприкінці 2008 р. нею була захищена кандидатська дисертація, присвячена участі жінок у суспільно-політичному житті України, яка переживала революційні часи [23], а до того вийшло друком понад десять статей, присвячених різним аспектам. На жаль, аналогічного дослідження не тільки 1917 р., а усього періоду тієї української революції, більше того – всіх часів, коли так чи інакше виявлялася революційність, поки що не створено. В свій час подібні спроби були з боку відомих вчених з діаспори – Марти Богачевської-Хом’як [24] та Ірени Книш [25]. Але добре зрозумілі особливості роботи історика за кордоном у відриві від значної кількості документів, що зберігаються в Україні, а також праці названих авторок вийшли вже досить давно і за обсягом – невеликі.

Аналіз проблеми залишиться неповним, якщо не сказати про так звану помаранчеву революцію. Протягом 2005-2006 рр. вийшло чимало праць різного обсягу і характеру, присвячені подіям листопада – грудня 2004 р. На разі не розглядається питання, чи були ті події дійсно революцією. Ґрунтовні історичні висновки – попереду, хоча у 2008 р. вже ніхто не святкував її річницю. Але у контексті проблеми „Жіноцтво України в революціях” варто згадати книгу С. І. Кабачинської „Щоденник революції” [26]. Події і враження подаються з точки зору хмельницької журналістки, а книга складається з статей, надрукованих у газеті „Дзеркало тижня”, місцевих виданнях, і щоденникових записів. Тобто це є поєднання політичної журналістики і особистих вражень жінки, яка була свідком подій. Особлива цінність книги полягає у тому, що в ній яскраво (часто по-жіночому емоційно) відбилися сподівання прибічників В.

Ющенко змін на краще життя, що можна порівняти з реаліями наступних часів.

Завершуючи короткий історіографічний аналіз, можна зробити наступні висновки.

По-перше, одним з напрямків сучасної історичної науки виступають так звані жіночі студії – тренд, вельми популярний за кордоном. В його рамках цікавість являє самореалізація жіноцтва у всіх сферах громадського і приватного життя, що є свідченням сильних позицій не тільки макро, але й мікроісторії.

По-друге, значення революцій в історії в цілому, і у вітчизняній зокрема, важко переоцінити. Існує значна кількість праць істориків різної політичної орієнтації, які доклали зусиль у вивченні і поданні до уваги громадськості результатів своїх студій. Відбувається зміна не тільки світоглядних позицій, але й підходів до тих чи інших проблем. Це стосується і питання участі різних верств населення у революціях і значення для наслідків перетворень.

По-третє, в дусі соціалістичного реалізму, який впливав не тільки на мистецтво, радянські автори часто намагалися показати історичну картину не такою, якою вона насправді була, а такою, якою вона повинна була бути. Відповідно роль жіноцтва здебільшого змальовувалася як свідомо участь раніше гнобленого, а потім прозрілого, що героїчно боровся проти контрреволюції під керівництвом більшовиків. Реальні проблеми елементарного виживання, якими найбільше були зайняті пересічні жінки, повністю випали з поля зору істориків.

По-четверте, за радянських часів участь жінок під керівництвом партії досліджувалася у дисертаціях, висвітлювалася у статтях і брошурах, у збірках спогадів учасниць подій. Все подавалося у відповідному "ідеологічно правильному" вигляді, що часто не відповідало історичній дійсності з усіма її жорсткостями.

По-п'яте, хоча за часів незалежності увага до жіночих студій зросла, але вона здебільшого концентрується навколо невеликої кількості тем, серед яких на чільному місці – дослідження історії жіночого руху на різних етапах і в різних регіонах. Проблема „Жінка і революція” такої посиленої уваги не має, її аспекти вивчаються лише декількома науковцями.

По-шосте, дослідження названої проблеми є важливою складовою більш широкої тематики, а саме: жінка і політика, жінка і соціальні трансформації, жінка і суспільство, які мають вивчатися в історичному аспекті заради висновків для майбутнього.

2. Женщины – революционеры и ученые /Отв. ред. И. И. Минц, А. П. Ненароков. – М.: Наука, 1982. – С. 3.

3. Тимченко Ж. П. Жінки в революційній боротьбі. – К.: Т-во „Знання” Української РСР, 1977. – С. 7.

4. Воробьева Г. В. Борьба партии большевиков за вовлечение женщин в революционное движение в период между двумя буржуазно-демократическими революциями (июнь 1907 – февраль 1917 гг. на материалах Украины): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Одесса, 1983. – С. 2-3.

5. Тимченко Ж. П. Участие трудящихся женщин в борьбе за установление и укрепление советской власти на Украине (1917-1920): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 1965. – 18 с.

6. Домбровская Л. Ф. Деятельность партии большевиков по вовлечению женщин в революционную борьбу накануне и в период первой российской революции (на материалах Украины): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – Одесса, 1986. – 16 с.

7. Конкина Е. И. Деятельность большевиков по вовлечению женщин-работниц в массовое революционное движение 1910-1914 гг. (на материалах Украины): Автореф. дис. ... канд. ист. наук. – К., 1974. – 28 с.

8. Тимченко Ж. П. Трудящі жінки в боротьбі за владу Рад на Україні (1917-1920) – К.: Держполітвидав України, 1966. – 120 с.; Її ж. Жінки в революційній боротьбі. – К.: Тов-во „Знання” РСР, 1977. – 26 с.; Її ж. – Участь жінок-робітниць Києва у революційній боротьбі (березень 1917 – січень 1918) // Український історичний журнал. – 1982. – № 1. – С. 52-65; Домбровская Л. Ф. Деятельность большевиков по вовлечению женщин-работниц в революционное движение (1903-1907 гг.) // По пути, завещанному Лениным: Тезисы докладов науч.-практ. конф, посвященной 110-й годовщине со дня рождения В. И. Ленина – Одесса, 1980. – С. 54-60; Воробьева Г. В. Деятельность большевиков по вовлечению женщин в революционное движение (1914-1917 гг.) // Там же. – С. 61-64; Ее же. Деятельность партии большевиков по вовлечению трудящихся женщин в борьбу за победу социалистической революции на Украине // Научные труды по истории КПСС. – 1982. – Вып. 117. – С. 118-129; Конкина Е. И. Работницы Украины и деятельность ленинской „Правды” // Український історичний журнал. – 1972. – № 10. – С. 97-105 та ін.

9. Конкина Е.И. Деятельность большевиков по вовлечению женщин-работниц в массовое революционное движение 1910-1914 гг. (на материалах Украины). – С. 9.

10. Там само – С. 10.

11. Тимченко Ж. П. Участь жінок-робітниць Києва у революційній боротьбі (березень 1917 р. – січень 1918 р.). – С. 61.

12. Женщины в революции / Сост. А. В. Артюхина, А.И. Кухрат, Е. А. Попова. – М.: Государственное изд-во политической литературы, 1959 – 472 с.

13. Кризь бурю часу /Пер. з рос.; упоряд. М.О. Левкович (ред.) – К.: Політвидав України, 1982. – 295 с.

14. Полонська-Василенко Н. Революція 1917: спогади // Український історик: журнал Українського наукового товариства 1988. – Рік XXV. – № 1-4. – С.119-128; 1989. – Рік XXVI. – № 1-3. – С. 106-113.

15. Полонська-Василенко Н. Революція 1917: спогади // Український історик: журнал Українського наукового товариства 1988. – Рік XXV. – № 1-4. – С. 128.

16. Оніщенко О. Мемуари жінок як історичне джерело до вивчення революційних подій 1917 р. в Україні // Сіверянський літопис. – 2002. – № 5 (47). – С. 21-28.

17. Там само. – С. 22.

18. Там само. – С. 24.

19. Там само. – С. 27.

20. Там само. – В. 27.

21. Кулик В. Н. Российские женщины в 1917 г. //Революция и человек. Быт, нравы, поведение, мораль. – М.: Ин-т российской истории, 1997. – С. 76-84; Рогалина Н. Л., Телицын В. Л. Заботы и мысли интеллигентной женщины в дни революции („Дневник матери-хозяйки”) // Там само. – С. 85-97.

22. Абрамов В.І., Горбул О.Д. Участь жінок у революційному русі України у 70 – 80-х роках ХІХ ст. // Жіночий рух в Україні: історія і сучасність. Міжнародна наук.-метод. конф, жовтень 1994 р: Тези доповідей /Одеська держ. академія харчових технологій. – К.: Б. в., 1994. – С. 80-81; Світленко С., Слугіна А. Жіноцтво в русі соціально-революційного народництва у 70-х роках ХІХ ст. // Жінки України: історія, сучасність та погляд у майбутнє: Мат-ли Міжнар. наук.-практ. конф. 4-5 листопада 1995 р. – Дніпропетровськ: ЗАТ вид-во „Поліграфіст”, 1996. – С.9-12; Миронець Н. Жінки в Українській Центральній Раді // Слово і час. – 1996. – № 8-9. – С. 52-55; Петришина Л. Роль жінок у діяльності Української Центральної Ради // Українська Центральна Рада: поступ націє творення та державо будівництва. – К.: Українська Видавнича Спілка, 2000. – С. 285-293 та ін.

23. Оніщенко О. В. Жінки в суспільно-політичному житті України. 1917 рік: Автореф. дис. ... канд. іст. наук. – К., 2008. – 21 с.

24. Богачевська-Хомяк М. У заставі воєн та революцій // Білим по білому. Жінки в громадському житті України, 1884-1939. – К.: Либідь. – С. 172-195.

25. Книш І. Відгуки часу. – Вінніпег: Накладом автора, 1972. – С. 34-46.
26. Кабачинська С. І. Щоденник революції. – Хмельницький: Б. в., 2005. – 275 с.